

GRAMATICA TERMENILOR CROMATICI ROMÂNEȘTI

The Grammar of the Romanian Chromatic Terms

Cristina RADU-GOLEA¹

Abstract

The main Romanian color terms are inherited from Latin and they are: roșu, galben, albastru, alb, negru, verde, vânăt. These terms are part of the basic vocabulary being also representative terms. In Romanian only six color names (roșu, galben, albastru, verde; alb and negru – considered noncolors) have the potential of grouping other color names around them (vânăt is a type of albastru). Strictly grammatically speaking, we focused our attention on some aspects considered relevant for our analysis: derivation – with adjectival, diminutival and augmentative suffixes –; prefixation; compounding; homonimies and even pleonasm.

Keywords: grammar, term, colour, adjective, analysis

1. Gramatica² este disciplina lingvistică pentru care cercetarea cuvintelor se face din punctul de vedere al normelor și al regulilor. Morfologia, ca parte a gramaticii, „se ocupă cu studiul modificărilor de formă ale cuvintelor în timpul vorbirii”³, iar sintaxa (a doua secțiune a gramaticii clasice) are ca obiect de studiu îmbinarea cuvintelor în unități sintactice (acestea implicând atât raporturile, cât și funcțiile sintactice)⁴.

Lingvistul elvețian Ferdinand de Saussure (intemeietorul lingvisticii moderne) își expune clar opiniile în *Cursul de lingvistică generală* și afirmă că „morfologia se ocupă cu diferite categorii de cuvinte (verbe, substantive, adjective, pronume etc.) și cu diferite forme ale flexiunii (conjugare, declinare)”⁵. Iar pentru a separa studiul sintaxei de morfologie „se invocă argumentul că aceasta din urmă are drept obiect funcțiile legate de unitățile lingvistice, în timp ce morfologia nu se ocupă decât de forma lor (...). Dar această distincție este iluzorie. (...) Lingvistic, morfologia nu are obiect real autonom; ea nu poate să constituie o disciplină distinctă de sintaxă”⁶.

Pe de altă parte, orice lingvist își poate pune întrebarea dacă este logic ca lexicologia să fie exclusă din gramatică. „La prima vedere cuvintele, așa cum sunt înregistrate în dicționar,

¹ Lector univ. dr., Universitatea din Craiova

² „O gramatică bazată pe cuvânt implică trei proceduri principale: identificarea cuvântului ca entitate lingvistică distinctă, stabilirea unui set de clase de cuvinte, cu ajutorul cărora să se poată distinge și clasifica cuvintele limbii, și elaborarea unor categorii gramaticale adecvate pentru a descrie și analiza morfologia cuvintelor grupate în paradigme de forme asociate și raporturile sintactice existente între cuvinte în construcția propozițiilor.” (Robins, 2003, p. 47)

³ Groza, 2004, p. 11.

⁴ „În numeroase cercetări de sintaxă modernă, granița dintre sintaxă și morfologie se estompează, mergând, uneori, până la desființare, ceea ce are ca efect o extindere a domeniului sintaxei și asupra unor fapte de morfologie, precum o subordonare a morfologicului față de sintactic.” (*DȘL*, 2001, p. 487)

⁵ Saussure, 1998, p. 144.

⁶ Idem, *ibidem*, p. 144.

nu par a se preta la studiul gramatical, ce se limitează, în general, la raporturile existente între unități. Dar constatăm pe dată că o mulțime dintre aceste raporturi pot fi exprimate atât prin cuvinte, cât și prin mijloace gramaticale. (...) Se vede deci că, din punctul de vedere al funcției, faptul lexicologic se poate confunda cu faptul sintactic. Pe de altă parte, orice cuvânt care nu este o unitate simplă și ireductibilă nu se deosebește, în mod esențial, de un membru de frază, de un fapt de sintaxă; îmbinarea subunităților care îl compun ascultă de aceleași principii fundamentale ca și formarea grupurilor de cuvinte”⁷.

2. Cuvintele, după cum reiese din definițiile prezentate anterior, fiind atât unități ce aparțin lexicului, cât și părți ale unui sistem care se supune unor reguli, se grupează în clase sau categorii lexico-gramaticale. Terminologia cromatică din limba română este încadrată, din punct de vedere morfologic, în clasa adjectivului.

Termenii cromatici românești moșteniți din latină pot fi utilizați atât ca adjective, cât și ca substantive. Clasa substantivelor se îmbogățește astfel constant, prin conversiune – aceasta reprezintă unul din procedeele nonderivative de formare a cuvintelor și trebuie înțeleasă, din punct de vedere diacronic, „ca o evoluție internă de la o categorie lexico-gramaticală la alta, trecerea făcându-se gradual”⁸. Valoarea substantivală este, de regulă, subordonată celei adjectivale; un adjectiv cromatic își schimbă valoarea gramaticală și devine substantiv, dacă poate să fie supus următoarelor procedee:

- a) articularea cu articol hotărât: *blonda* (*de la fereastră*), *alba-neagra*;
- b) asocierea cu un cuvânt din clasa determinanților: *două blonde*;
- c) elipsa termenului regent dintr-o îmbinare fixă: (*pătălăgea*) *vânată*, (*pătălăgea*) *roșie* – în acest caz, „substantivele feminine *roșie* și *vânată* au evoluat gramatical prin schimbarea clasei morfologice (provenind din formele de feminin singular ale adjectivelor corespunzătoare, moștenite) și au preluat, printr-o restrângere semantică (datorată procedului sintactic de segmentare a unei structuri de tipul substantiv + adjectiv), sensul substantivului înlăturat: «pătălăgea»”⁹;
- d) atașarea mărcilor de vocativ: *-o* și *-le*: *blondo*, *roșcato*, *negrule* – prin adăugarea acestor desinențe, adjectivele se substantivizează, căpătând conotații peiorative sau ironice.

Adjectivele cromatice moștenite devin substantive comune (prin conversiune), în felul acesta, vocabularul îmbogățindu-se cu noi unități lexicale, care se diferențiază semantic și gramatical: *alb*, *albă*, adj. < *ALBUS*, *-A/ alb*, s.n. singularia tantum/*alba*, s.f. art. „zorii zilei”; *albastru*, *albastră*, adj. < **ALBASTER*, *-A/ albastru(l)*, s.n. singularia tantum; *galben*, *galbenă*, adj. < *GALBINUS/ galben(ul)* – culoare –, s.n. singularia tantum/*galben*, *galbeni*, s.m. – monedă etc.

Adjectivele nume de culori devin și termeni generici (nume comune), care indică apartenența la o anumită grupare: *roșii* „comuniști”, *verșii* – în limba actuală, îi desemnează pe „ecologiști” sau poate fi folosit pentru a denumi „dolarii”; în trecut, același termen îi desemna pe „legionari”.

⁷ Idem, *ibidem*, p. 145.

⁸ Moroianu, 2005, p. 38.

⁹ Idem, *ibidem*, p. 39.

Adjectivele cromatice substantivizate s-au fixat, cu semnificații specializate și paradigmă de masculin (singular/plural), și în limbajul sportiv. Culorile prezente în echipamentul sportivilor pot desemna, prin transfer metonimic, fie echipa, fie jucătorii îmbrăcați în echipamentul respectiv¹⁰.

Există și procedeul invers, când adjectivele cromatice se formează de la substantive, prin următoarele procedee:

- a) prin derivare (cu sufixe – *cenușiu*, *pământiu*, *cânețiu* etc.);
- b) prin compunere (*roșu-cărămiziu*, *gri-șoarece* etc.);
- c) prin conversiune – se obține un adjectiv dintr-un substantiv: *sahara* „culoarea nisipului auriu” (< substantivul propriu *Sahara* – numele unei zone geografice/deșert).

În româna actuală, tot mai multe substantive (de cele mai multe ori neologisme), nume comune, dezvoltă un sens secundar, de apreciere cromatică, ele devenind și nume de culori¹¹: *amarant* „roșu-violet”, *sepia* „cafeniu-deschis”, *lavandă* „albastru-deschis” etc.

Tot prin conversiune, adjectivele se pot adverbializa, când determină un verb care implică ideea de percepție vizuală; în acest caz, termenii cromatici au sens figurat: *a vedea negru/albastru/roșu în fața ochilor (de furie)* – se spune referitor la cineva, când se enervează foarte rău.

Adjectivele nume de culori, de nuanțe sau derivate de la nume de obiecte sau materiale cu o culoare specifică (*acaju*, *bleu*, *brumăriu*, *indigo*, *măsliniu*, *porfiriu*, *sidefiu*, *siniliu*, *vișiniu* etc.) se pot adverbializa în contexte expresive: „Curtea Constituțională *roșie* a votat *portocaliu*...” (*Internet*). Adjectivele cromatice care se referă la părul oamenilor sau al animalelor (*bălan*, *bălai*, *blond*, *brun*, *cărunt*, *grizonant*, *platinat*, *codalb*, *murg*, *roib* etc.) se convertesc foarte greu în adverbe sau nu se convertesc deloc¹². În schimb, toate adjectivele cromatice românești moștenite din latină se pot converti în verbe (prin schimbarea valorii gramaticale): *a albi*, *a (în)roși*, *a (în)verzi* etc.

În cazul verbelor care exprimă pierderea culorii, de exemplu: *a albi* – „pierderea culorii părului”, *a pâli* – „pierderea culorii normale a feței”, nu este necesară marca reflexivului. Verbele care se referă la acțiuni cu un plus de intensitate apar la diateza reflexivă: *Ion s-a înroșit la față*¹³.

Când verbul *a face* este urmat de un adjectiv cromatic, adjectivul poate constitui baza de derivare pentru un verb, care, la rândul său, poate fi sinonimul construcției: *a face* + adjectiv, ca în următoarele exemple: *a face roșu* – *a înroși*, *a face alb* – *a albi*; *a face negru* – *a înnegri*; *a face verde* – *a înverzî*; *a face galben* – *a îngălbeni*; *a face albastru* – *a albăstri*; *a face vânăt* – *a învineți*.

Dar sunt și situații când între cele două construcții există diferențe sintactice și semantice. Astfel, reflexivul *a se face alb* are corespondent verbul intransitiv *a albi* „a încărungi”, dar „aceeași construcție reflexivă *a se face alb* este sinonimă cu două variante ale verbului (*a*)

¹⁰ „Roș-albastrul Bănel Nicolită a fost numit țigan într-o manieră jignitoare.” (*Gândul*, 23.08.2005, p. 4) – *roș-albastrul* „jucător al echipei de fotbal Steaua”.

¹¹ Aceasta se datorează influenței franceze și engleze, limbi în care procedeul e mult mai productiv.

¹² Vezi Mîrzea Vasile, 2008, p. 109.

¹³ Cf. Ușurelu, 2005, p. 238.

înalbi, una reflexivă și una intransitivă”¹⁴. Și verbul *a se îngălbeni* are o variantă intransitivă: *a îngălbeni*, având același sens „a se face galben”. Multe verbe derivate de la adjective nume de culoare au două variante pentru același sens: *a (se) învineți – a se face vânăt*, *a (se) (în)roși – a se face roșu* etc., iar altele sunt numai reflexive: *a se cărămizi* (*a se face / a deveni cărămiziu*).

Un termen cromatic format prin derivare regresivă de la substantivul *banană* este *banan* „(de) culoare roz-galben (ca banana)¹⁵. Fără a fi productivă în crearea de noi termeni cromatici românești, derivarea regresivă este utilizată și în formații ocazionale, care au, uneori, o conotație peiorativă, ca în exemplul: „*Alb-ca-Zăpada* și cei șapte vicepreședinți”¹⁶.

Pentru adjectiv, genul reprezintă o categorie flexionară extinsă, realizată prin forme distincte: *alb / albă*, *albi / albe – casă albă / case albe*, *cal alb / cai albi*. Adjectivele cromatice românești, variabile, nearticulate, se repartizează în clase flexionare, după numărul de forme distincte, după cum urmează:

- a) adjective cu patru forme flexionare: *alb, negru*;
- b) adjective cu trei forme flexionare: *castaniu* (are forma de feminin în *-e*, iar pluralul în *-i*), *roșu* – adjectiv care prezintă forme neregulate¹⁷;
- c) adjective cu două forme flexionare: *gălbui* (din această categorie fac parte acele adjective care nu disting numărul – m. sg. și pl.).

Spre deosebire de această clasificare, simplificată, cea propusă de Maria Manoliu Manea¹⁸ se realizează în funcție de flexiune, dar adjectivele variabile se împart în șapte clase distincte. Conform acestei clasificări¹⁹ [18], adjectivele cromatice românești moștenite din latină, precum și alte adjective nume de culori, dintre care unele neologice, se încadrează în șase dintre cele șapte clase, aceasta demonstrând, de fapt, gradul ridicat de flexibilitate:

1. Clasa adjectivelor cu patru forme flexionare distincte, care realizează opoziții pertinente de gen, număr și caz; din această clasă fac parte:

- a) adjectivele primare cu temă consonantică și desinență zero la masculin nominativ singular: *alb, vânăt, galben*;
- b) adjective cu desinența *-u* la masculin nominativ singular: *albastru, negru*;
- c) adjectivele diminutive: *roșcățel, albicel, albăstrel* etc.

2. Clasa adjectivelor care realizează opozițiile de număr și de caz, iar opozițiile de gen numai la singular: adjective derivate cu sufixul *-iu*: *albiu, cenușiu, pământiu, castaniu* etc. și adjectivul *roșu*.

¹⁴ Croitor Balaciu, 2005, p. 63.

¹⁵ Fulvia Ciobanu consideră greșită sau cel puțin nejustificată înglobarea într-un singur articol (de dicționar) a lui *banan* (nume de copac) și a adjectivului omonim, *banan*: „*banan* și *oliv* ca termeni cromatici trebuie socotiți cuvinte diferite de numele de pomi.” (Ciobanu, 1979, p. 7)

¹⁶ *România liberă*, 21.01.2006, p. 1.

¹⁷ „Interferențe greșite apar și între formele adjectivului neregulat *roșu* (cu trei forme) și formele variantei sale neliterare regularizate *roș* (cu patru forme – *roș, roșă, roși, roșe*): *roș – roșie – roșii*.” (*GALR*, I, 2008, p. 147)

¹⁸ Vezi Manoliu, 1961, p. 117-123.

¹⁹ Deși pare mai complicată decât cea tradițională, această clasificare este mai avantajoasă pentru că: „a) se efectuează după un criteriu unic, care ține seama atât de planul conținutului (valoarea gramaticală), cât și de cel al structurii fonematice (...); b) evidențiază relația dintre structura fonematică a morfemelor gramaticale și a celor lexicale; c) ține seama de modul de comportare a adjectivelor în întreaga flexiune, nu numai la nominativ singular, fapt care face posibilă descoperirea unor tendințe de evoluție, a unor inovații specifice limbii române în comparație cu limba latină.” (Manoliu, 1967, p. 273)

3. Clasa adjectivelor caracterizate prin realizarea opozițiilor de gen și a celor de număr – numai la masculin, precum și prin neutralizarea opoziției de caz: adjectivele terminate în *-iu*: *fisticuiu, liliaciu, verșuliu* etc.

4. Clasa adjectivelor care realizează opoziții de număr și de caz, dar nu prezintă opoziții de gen; aici sunt cuprinse adjectivele cu desinența *-e* la nominativ singular: *verde*.

5. Clasa adjectivelor care realizează opoziții de caz, de gen (numai la singular) și de număr (numai la feminin) – sunt cele derivate în *-ui*: *gălbui, verșui, albaștrui* etc.

6. Clasa adjectivelor prin a căror flexiune se realizează numai opozițiile de gen, cele de număr și de caz neutralizându-se; această clasă cuprinde adjective cu tema terminată în *-i* nesilabic: *bălai, corai* etc.

Adjectivele cromatice invariabile²⁰ alcătuiesc o singură clasă (aceasta cuprinzând, în general, neologisme): *gri, lila, maro, vernil, oliv* etc.

Adjectivele nume de culori pot avea radicalul monomorfematic (*alb*) sau variabil, datorită alternanțelor fonetice²¹. Alternanțele vocalice pot afecta silaba accentuată a radicalului: *vânăț/vânăță – vineți/vinete*²²; alternanțele consonantice se produc între consoane simple sau între grupuri de consoane: *d/ȝ – verde/verșii, s(tr)/ș(tr) – albastru/albaștri*.

Clasa adjectivelor cromatice cuprinde adjective variabile (analizabile în radical și flective – desinențe, articol) și invariabile. Radicalul adjectivelor flexibile poate fi simplu sau dezvoltat, variabil sau invariabil.

La rândul lor, adjectivele flexibile/variabile se împart în două grupe:

- adjective care primesc flectivul la sfârșitul cuvântului (*alb-îmaculată*) și

- adjective care pot primi flectivele și în interiorul cuvântului – la sfârșitul primului element de compunere (*verde-întunecat – verșii-întunecați, galben-chiblimbar – galbenă-chiblimbar*)²³.

Structura fonetică a adjectivelor neologice invariabile este diversă, unele sunt monosilabice (*bleu, roz, bej, grej* etc.), altele plurisilabice (*corai, oranj, sepia, vernil, turcoaz* etc.), multe având finală vocalică accentuată²⁴: *bordo, grenă, indigo, maro*²⁵ etc.

O tendință care se manifestă în româna actuală este aceea că numeroase adjective invariabile tind să se adapteze diferitelor tipuri flexionare: „De pildă, *kaki* este folosit și ca adjectiv cu trei forme flexionare: *veston kakiu, manta kakie, pantaloni kakii* pe când *bleumarin, mov* și *roz* (*fustă bleumarină, rochie movă, față roză, fețe roză*) tind să se adapteze la adjectivele variabile cu patru forme flexionare”²⁶.

Temenii compuși din două adjective sunt, de cele mai multe ori, invariabili: (*geantă galben-pai, bluză albastru-închis*). Uneori, aceste adjective pot fi variabile, în funcție de context:

²⁰ În flexiunea lor nu se realizează nicio opoziție pertinentă.

²¹ „Un radical adjectival poate fi afectat de o singură alternanță fonetică (vocalică sau consonantică), ci și (...) de două alternanțe vocalice și una consonantică (*vânăț/vineți*).” (*GALR, I, 2008, p. 150*)

²² „La adjectivele al căror radical este afectat de două alternanțe vocalice, una dintre ele este obligatoriu *ă/e* în silabă atonă.” (*GALR, I, 2008, p. 150*)

²³ Cf. *GALR, I, 2008, p. 145*.

²⁴ „Alături de adjectivele cromatice cu terminații neobișnuite, au devenit invariabile în românește și alte adjective cromatice de origine franceză, ca: *bej, crem, frez, grej, ivoar, oliv, mov* etc., care din punct de vedere fonetic pot primi desinențe.” (Ciobanu, 1979, p. 11)

²⁵ Cf. *GALR, I, 2008, p. 152*.

²⁶ *GALR, I, 2008, p. 152-153*.

Avea o rochie albastru-închisă/albastră închisă. Pentru acest caz, *GALR* specifică faptul că „normală ar fi flexiunea primului termen, ultimul având mai curând comportament adverbial”²⁷.

Spre deosebire de *GALR*, în *DOOM*₂ sunt incluse numai anumite adjective compuse – ca de exemplu: *albastru-azurii* (m. sg.), *albaștri-azurii* (m. pl.), *albastră-azurie* (f. sg.), *albastre-azurii* (f. pl.) – în care sunt supuse flexiunii ambele elemente de compunere; în alte cazuri²⁸, numai cel de-al doilea element de compunere este supus flexiunii: *alb-gălbui* (adj, m.), *alb-gălbunie* (adj. f.), *alb-gălbui* (adj. m./f. pl.).

Din faptele lingvistice prezentate, reiese că între cele două lucrări normative ale limbii române, *GALR* și *DOOM*₂, nu există consens, neconcordanța fiind evidentă.

Adjectivele compuse din două adjective invariabile sunt totdeauna invariabile (*rochie roz-oranj*).

Substantivele neutre nume de culori au flexiune, indiferent de terminația lor. Pluralul este format cu desinența *-uri*, dar pot avea și forme articulate enclitic și deci flexiune cazuală: *grena, grenaul, grenaului, grenauri; bleu, bleu-ul, bleu-lui, bleu-uri*. În cazul termenului *bleu*, cratima leagă articolul hotărât enclitic (*-l*) sau desinența de plural (*-uri*) de neologismul *bleu*, a cărui finală prezintă deosebiri între scriere și pronunțare²⁹.

În limba actuală, o parte din numele de culori folosite cu valoare substantivală sugerează întreaga gamă de nuanțe din sfera culorii respective: *movuri, griuri, rușiniuri* etc. O serie de sintagme în care există nume de culori se folosesc numai la plural: *blugi, panterele negre*; altele, mai puține la număr, pot înregistra și forme de singular, de exemplu: *beretă verde*³⁰.

Termenii cromatici încadrați în clasa adjectivului sunt fie cuvinte simple: *alb, galben, carmin, gri*, fie cuvinte compuse³¹. Compunerea se poate realiza prin sudare: *rozalb* (*roz + alb*), *balaoacheș* (*bălai + oacheș*) sau prin alăturare.

Termenii compuși pot fi alcătuiți după cum urmează:

- dintr-un adjectiv cromatic și un substantiv comun: *galben-chihlimbar, verde-praz, bleu-gheață, galben-pai* etc.;

- dintr-un adjectiv cromatic și un substantiv propriu (antroponim sau toponim): *albastru Marie-Louise, albastru Alice, albastru Milano, albastru Capri, bleu Mamaia* etc.;

- dintr-un adjectiv însoțit de un alt adjectiv, primul fiind un termen cromatic: *albastru-electric, negru-lucios, alb-lăptos* etc. sau din două adjective cromatice, juxtapuse: *alb-gălbui, verde-albăstrui* etc.;

- dintr-un adjectiv cromatic însoțit de un alt adjectiv, provenit din verb la participiu: *roșu-aprins, verde-deschis* etc.;

²⁷ *GALR*, I, 2008, p. 145.

²⁸ Din nou, diferit de ceea ce este considerat corect/recomandat în *GALR*.

²⁹ Cf. *DOOM*₂, 2005, XLII.

³⁰ Vezi Dimitrescu, 2006, p. 175.

³¹ Compunerea este un procedeu intern de formare a cuvintelor, care constă în asamblarea mai multor unități lexicale, pentru a da naștere unui cuvânt nou, cu un sens nou.

- dintr-un adjectiv cromatic substantivizat urmat de o prepoziție și de un substantiv comun: *albastru-de-cobalt*, *negru-de-fildeș*, *negru-de-plută*; sau un adjectiv urmat de o prepoziție și de un substantiv propriu: *albastru de Prusia*, *albastru de Sèvres* etc.;

- dintr-un adjectiv însoțit de un numeral – termenul astfel format indică o anumită nuanță a culorii; prin raportare la un număr, nuanțele pot fi comparate între ele (numărul mic indică o anumită nuanță, mai deschisă, numărul mare indică o altă nuanță, mai închisă): *alb 13*, *alb 42*.

După structură, adjectivele cromatice pot fi și derivate:

-a) cu sufixe:

- adjectivale – substantiv + *-iu*: *prăfuriiu*, *tuciuriiu*, *vișiniu*, *purpuriiu*, *pătlăginiu*, *portocaliu*, *liliachiu*, *plumburiiu*, *nisipiiu* etc.;

- adjectiv + *-iu*³²: *alburiiu*, *verzuliu*, *albăstriu*, *vinețiu* etc.; sau: *-ui*: *albăstriu*, *gălbui*, *verzui*, *căprui* etc.; *-et*: *brunet*; *-ios/-icios*: *albicios*, *negricios*, *gălbincios* etc.; *-ineț*: *albineț*, *gălbineț*, *grineț*; *-atic*: *roșiatic*, *gălbenatic* etc.; *-os*: *gălbejos*, *lăptos* etc.; *-aliu*: *rozaliu*; *-etic*: *roșietic*; *-ariu/-ăriu*: *brumării* etc.;

- diminutivale: *-el*: *albăstrel*, *bălănel* etc.; *-ior*: *gălbior*, *albăstrior*, *roșior* etc.; *-ișor*: *albișor*, *verzșișor*, *negrișor* etc.; *-uț*: *negruț*, *albuț* etc.; *-aș*: *gălbenăș* etc.;

- augmentative: *-an*: *bălan*, *-ovan*: *roșcovan*, *-odan*: *roșcodan*;

- participiale: *-at*: *roșcat*, *îmbujorat* etc.; *-it*: *albit*, *îngălbenit*, *smolit*, *roșit* etc. și/sau

- b) cu prefixe: *în-*: *încărunțit* (*în-* + *cărunt* + *-it*), *învinețit* (*în-* + *vânăt* + *-it*) etc.

Conotații speciale au numele de culori prezente în anumite sintagme, rezultate din alăturări mai puțin obișnuite – adjectivele cromatice par incompatibile, la prima vedere, cu substantivul determinat –, dar care au intrat în uzul limbii ca sintagme de sine stătătoare: *mațe-albastre/mațe-peștițe*³³ „viclean, rău, prefăcut, primejdios”, *sânge albastru* „de rang nobil”, *frică albastră*³⁴ „metafizică”, *inimă albastră*³⁵ „tristă, îndurerată, însingurată”, *ciurma roșie* „comunismul”, *post negru* „post sever, fără mâncare și băutură”, *gaură neagră/black*

³² „Sufixul nostru *-iu*, deși corespunde latinul *-ivus*, totuși a căpătat la români o funcțiune proprie postlatină în terminologia cromatică: *verziu*, *negriu*, *albăstriu*, *gălbui*, *vișiniu*, *portocaliu*, *aluniu*, *fistichiu* etc., astfel că *alburiiu* adică *albur-iu*, latin prin ambele sale elemente constitutive *albor-ivus*, este totuși curat românesc prin compozițiune.” (Hasdeu, 1998, p. 597)

³³ „Tiktin traduce pe *peștiț* prin „tückisch, flasch”, așadar „rău, viclean, prefăcut”, dând exemple din Eminescu (*inimă peștiță*) și din Cantemir (*cât de peștiț și de vârgat grăiește!*). Culorile multiple ale feței, existând în același timp sau rând pe rând, constituie un indiciu de nesinceritate, deci și de răutate, căci oamenii nesinceri sunt socotiți, în general, ca răi. Să se compare a *schimba fețe fețe* despre cineva «prins cu mâța în sac», adică în flagrant delict de minciună, înșelăciune, precum și sinonimul *a se fâstăci* «a se face (la față) ca fâstăcul», așadar verde-galben (poate și cu alte nuanțe). De la comparații ca acestea procedeul s-a extins mai departe, la alte organe ale corpului omenesc. *Mațe-peștițe*, colorate, deci, în mai multe feluri, ar exprima cel mai înalt grad de nesinceritate și răutate: nu numai fața, care este firesc să aibă când o culoare, când alta, din cauza apariției și dispariției succesive a sângelui, ci chiar și intestinele simt, la un om rău, efectele de natură... coloristică, ale «accidentelor» produse de circulația sângelui.” (Iordan, 1975, p. 202)

³⁴ Cf. fr. *peur bleue* „frică grozavă”, *j'en suis bleu* „sunt foarte mirat”.

³⁵ „*Inimă albastră* are omul când e trist, mâhnit, când pe dânsul nu-l mângâie nimic din frumusețile ce-l înconjoară. Doinele sunt cântece de inimă albastră. Și mai departe: în *Cucule, pasăre-albastră/Ce-mi strigi atât la fereastră?*”, pare că *albastru* are sensul figurat de «prevestitor de rele». După Hasdeu, (...) culoarea *albastră* trece de «funestă» în credințele poporului român. Între cele două accepții ale adjectivului (...): 1. ‘jalnic, trist’ și 2. ‘primejdios, rău’ nu pare a exista propriu-zis o filiație, în sensul că una (și anume ultima) ar proveni din cealaltă.” (Iordan, 1975, p. 202-203)

*hole*³⁶ „relicvă a unei stele masive, formată prin prăbușire gravitațională, care atrage puternic materia din spațiul înconjurător, ca urmare a câmpului gravitațional foarte intens” etc.

Termenii cromatici pot să apară și în cadrul unei relații de antonimie de tipul *ba X, ba Y*, care exprimă alternanța: *ba că-i albă, ba că-i neagră* sau chiar în cadrul unei relații antonimice exprimând excluziunea – *nici X, nici Y; când X, când Y: nici albă, nici neagră; când albă, când neagră* sau în sintagma *alba-neagra*, care desemnează o „modalitate de escrocare a celor creduli, interesați de posibile câștiguri rapide și obligați să ia parte la un fel de joc în care sunt puși să aleagă un anumit jeton (alb sau negru)”.

Termenii cromatici se pot constitui și în serii sinonimice, nu numai ca antonime. Astfel, *albăstriu* este sinonim cu *albăstrii*, *crem* are ca sinonime pe *alb-gălbui* și (*de*) *culoarea untului*, *verzui* este sinonim cu *verzulin* și chiar cu *prăzulin*³⁷.

Hasdeu e de părere că adjectivul *albău* (*albăie*) este sinonim cu *albior*, *albineț*, *albișor*, *albuț* (dar cu nuanță augmentativă, nu diminutivală)³⁸, iar *albicios*, *albicioasă* este sinonim cu *albni* sau *albiu* și cu *alburii*, arătând că ceva este aproape alb, dar fără nuanță diminutivală ca *așbișor* sau *albineț*?

Nu numai sinonimia și antonimia pot fi exemplificate cu ajutorul termenilor cromatici, ci și omonimia. Termenul argotic *negresă*, având sensul „butelie de aragaz”, este omonim cu *negresă* „femeie din rasa neagră” și cu *negresă* „produs de patiserie, de culoare închisă”; la fel, termenul livresc *azur* „nuanță de albastru-verzui-deschis” este omonim cu termenul din limbajul sportiv *azzur*³⁹ „referitor la echipa de fotbal a Italiei”.

Proverbele și zicătorile ce conțin termeni cromatici alcătuiesc familii paremiologice⁴⁰. Sunt mai bogate familiile paremiologice ale termenilor *alb* și *negru*; celelalte nume de culori au familii paremiologice mai sărace: „Strânge bani abi pentru zile negre.”; „N-o fi dracul atât de negru.”; „Înnegrind pe altul, nu te albești pe tine.”; „Râde dracul de porumbe negre și pe sine nu se vede.”; „Pe arap, cât de mult îl vei spăla, tot negru va rămânea.”; „Corbul în zadar se spală, că negreața nu și-o pierde⁴¹”.

³⁶ Dimitrescu, 1997, p. 49.

³⁷ Cf. *DS*, 2007, p. 435.

³⁸ Hasdeu, 1998, p. 570.

³⁹ „Termenii cromatici recenți dau naștere la omonimii, dar nu în interiorul spectrului cromatic supus discuției, ci cu termeni preexistenți în limba comună: *albăstreală* cunoscut în *DEX* cu sensurile 1. «albastru, albăstrime» și 2. «substanță de culoare albastru-indigo» devine omonim cu termenul argotic mai recent cu semnificația «lei». La fel, *verdeață* cu accepția tradițională de «zarzavat, legume etc.» a căpătat în argou sensul «dolar», *verzitură* «fruct necopt» semnifică tot «dolarii»; *albi*, pe lângă sensul cromatic propriu-zis, are și înțelesul «bani.»” (Dimitrescu, 2006, p. 177)

⁴⁰ „Numele de culori frecvente în proverbe și zicători sunt cu precădere cele de bază, cele mai vechi. Ele stau mărturie adesea pentru diverse aspecte particulare din trecut, indică raporturi sociale, dezvăluie mentalitatea, credințele, superstițiile dar și spiritul de observație al poporului, ironia amară ori binevoitoare. Iată câteva: *a umbla cu ciubotele roșii, burtăverde*, (...), *ca un cal breaz, ca un câine grivei* etc.” (Gheorghiu, 1968, p. 48)

⁴¹ Majoritatea proverbelor conțin adevăruri universal valabile, fapt probat și de existența în alte limbi a unor proverbe asemănătoare, acestea conținând, la rândul lor, termeni cromatici:

A crow is never whiter for washing herself often;

Two blacks do not make a white;

Thought I am black, I am not the devil;

The pot calls the kettle black etc.

Asocierea semantică dintre apartenența etnică și nuanța vestimentației este acceptabilă numai în cazul în care se dorește obținerea unor efecte stilistice – figura de stil care valorifică astfel de asocieri numindu-se zeugmă: „Tânăra doamnă de la masa mea, înaltă și brunetă, unguroaică și îmbrăcată în verde, de formație istoric și de profesie producător de televiziune, îmi arăta niște cărți nou apărute la Cluj”⁴².

Sintagmele *blugi albaștri*, *blugi bleu-jandarm* (< fr. *bleu gendarme*) se înscriu în categoria pleonasmelor (intolerabile); sintagmele *blugi albi*, *blugi negri*, *blugi verzi* etc. sunt forme ale contradicțiilor cromatice, întrucât *blu(e)* „albastru” este deja conținut în termenul *blugi*, la această culoare adăugându-se apoi altele: *alb*, *negru*, *verde* etc. Evitarea pleonasmelor se poate face numai printr-o bună cunoaștere a semnificației numelor de culori.

Termenul *bleumarin* (< fr. *bleu marine* „bleu à la marine”)⁴³ apare tot mai des scris⁴⁴ *blumarin*, pronunția lui fiind, probabil, [blumarin] – o contaminare între un franțuzism și un pseudoanglicism. Despre acest „hibrid” care trebuie evitat, Rodica Zafiu crede că a apărut în română în urma înrudirii etimologice dintre fr. *bleu* și engl. *blue*; în engleză, *blue* provine din franceza veche – termenul fiind de origine germanică⁴⁵.

3. Adjectivul poate să funcționeze ca adjunct sau centru de grup, în funcție de unitățile lexico-gramaticale cu care se asociază. „Adjectivul funcționează ca adjunct într-un grup nominal sau verbal, dar el poate fi, la rândul său, centru al unui grup adjectival, având compliniri proprii”⁴⁶.

În cadrul grupului verbal, adjectivele cromatice pot îndeplini funcția de nume predicativ: „Orașul tot e *violet*” (Bacovia, *Amurg violet*, 1964: 31), „Hârtia va fi *albastră*”⁴⁷ sau de predicativ suplimentar: „Noaptea se lăsa *albastră* și rece”.

Adjectivul cromatic cu funcție de predicativ suplimentar poate fi catalogat drept rezultativ (în funcție de modul de raportare la verbul regent). Acest predicativ suplimentar „arată rezultatul acțiunii desemnate de verbul regent, în construcții cu verbe care prin semantica lor internă implică o finalitate, un rezultat: (...) Toate ramele au fost pictate *negre*”⁴⁸.

Referitor la același predicativ suplimentar, tot în raport cu verbul regent, trebuie subliniate și alte restricții semantice: verbul „poate impune restricția ca adjectivul din poziția predicativului suplimentar să nu exprime o caracteristică permanentă a nominalului, ci una valabilă într-un anumit interval (...); enunțul: Fata vine *blondă*.

⁴² *Dilema*, apud GALR, I, 2008, p. 641.

⁴³ „În românește, partea a doua a compusului *bleumarin* se analizează prin referire la adjectivul *marin*, modalitate de analiză care nu concordă cu cea din limba de origine, fr. *marine* din *bleu marine* corespunzând substantivului românesc *marină* (*bleu à la marine* = albastru ca al marinei). Cf. Theodor Hristea, p. 283. Despre varianta nerecomandabilă *bleumaren*, acesta arată că a apărut ca un «hiperfranțuzism».” (Ciobanu, 1979, p. 8)

⁴⁴ Vezi Revista *Harper's Bazar*, 2009, p. 28, 153.

⁴⁵ Vezi Zafiu, 2009, p. 15.

„Singura consolare e că forma aberantă apare (deocamdată?) mai mult în pagini comerciale sau personale (în care erorile lingvistice sunt oricum foarte numeroase), fiind rar atestată în presă sau pe site-uri.” (Zafiu, 2009, p. 15)

⁴⁶ GALR, I, 2008, p. 166.

⁴⁷ Este chiar titlul unui film românesc în regia lui Radu Muntean.

⁴⁸ GALR, II, 2008, p. 305.

presupune existența unui interval anterior când persoana denumită de subiect nu avea această calitate (cf. A intrat la coafor *brunetă* și a ieșit de acolo *blondă*.)⁴⁹.

În construcțiile în care predicativul suplimentar este exprimat printr-un adjectiv cromatic și este antepus substantivului regent, adjectivul „trebuie să fie nearticulat (spre deosebire de atribut): Am *neagră* uniforma. (vs. Am *neagra* uniformă.)⁵⁰.

Într-un grup exclamativ eliptic, când un adjectiv nume de culoare precedă un substantiv, adjectivul are funcția sintactică de nume predicativ: *Albastru* cerul!, *Verde* marea!

Adjectivele cromatice îndeplinesc funcția de atribute adjectivale când determină un substantiv (sau un substitut al acestuia): „Oh, amurguri *violete...*/ (...) / Peste parcul părăsit / Cad regrete, / Și un *negru* croncănit...” (Bacovia, *Oh, amurguri*, 1964: 42).

Adjectivele substantivizate ocupă pozițiile de subiect, obiect direct și obiect indirect: „*Galbenul* bate *roșul* la cărți⁵¹; „*Cerșea* iubirea *blondelor* cochete...” (Minulescu, *Celei care pleacă*, 1981: 49).

„Accidental, în structuri atipice, adjectivul cromatic poate ocupa și alte poziții sintactice⁵², ca, de exemplu, complement prepozițional: *Din albastru*, cerul s-a făcut *negru*, înainte de furtună.; circumstanțial opozițional: *În loc de albastră*, marea era întunecată.; circumstanțial cumulativ: *Pe lângă albastră*, marea mai era și limpede.; circumstanțial de excepție: Berea nu-mi place altfel *decât neagră*.; circumstanțial de mod: „*Ochii negri*, / *Părul negru*, / Și-mbrăcată-n *negru* toată” (Minulescu, *Celei din urmă*, 1981: 99).

4. Categoria proprie adjectivului⁵³ este intensitatea. Conținutul acesteia este de natură semantică și deictică, „ceea ce duce la dezvoltarea a două variante categoriale: intensitatea obiectivă și intensitatea subiectivă⁵⁴.

Intensitatea unei însușiri cromatice poate fi exprimată nu numai prin mijloacele standard⁵⁵, ci și prin alte mijloace care presupun gradarea intermediară – de exemplu folosirea unor cuantificatori: *păr ușor cărunt*, *față cam albă/palidă*, *buzze aproape vinete*, *lumină destul de albă*, *așternut nu prea alb* etc.

În cadrul acestei categorii gramaticale se pot face unele precizări/delimitări cu privire la gradul de intensitate echivalentă; se poate spune: *ochii ei sunt la fel de verzi ca marea*

⁴⁹ Idem, *ibidem*, p. 304-305.

⁵⁰ Idem, *ibidem*, p. 315.

⁵¹ Idem, *ibidem*, p. 168.

⁵² Idem, *ibidem*.

⁵³ Categoria comparației/intensității reprezintă, în cadrul grupului nominal, particularitatea specifică adjectivului, iar în cadrul grupului verbal este specifică adverbului.

⁵⁴ „Sintagma *grade de comparație* este nepotrivită pentru că absolutizează de fapt procedeul implicat în una din formele de manifestare a intensității unei însușiri, fără a exprima prin ea însăși conținutul categoriei. Dacă celelalte categorii gramaticale se denumesc prin termeni care exprimă un conținut categorial specific (*numărul*, *genul* etc.), e necesar ca și această categorie gramaticală să fie denumită în mod similar, deci categoria *intensității*, nume generic, cuprinzând deopotrivă *gradele de comparație* și *gradele de intensitate*, din interpretarea lui Vl. Robu și I. Iordan.” (Irimia, 2004, p. 528)

⁵⁵ De exemplu: *alb* (pozitiv), *mai alb* (comparativ de superioritate), *mai puțin alb* (comparativ de inferioritate), *la fel de alb* (comparativ de egalitate), *cel mai alb* (superlativ relativ), *foarte alb* (superlativ absolut).

sau *ochii ei sunt albaștri ca seninul cerului*, ceea ce presupune o echivalență, datorită percepției unei anumite culori, prin compararea cu un element din natură.

Există lingviști⁵⁶ care susțin că în contexte de tipul: *ea are părul negru ca abanosul, ea are mâini albe ca zăpada, negru și albe* sunt adjective la gradul comparativ de egalitate, iar *ca abanosul* și *ca zăpada* au funcția sintactică de complement circumstanțiale comparative; acestea însă, pot lipsi din enunțurile menționate, caz în care adjectivul nu ar mai putea fi considerat la gradul comparativ⁵⁷.

Gradul de intensitate superioară semnifică o însușire a cărei manifestare este mai pregnantă: *ochi de-un albastru înfînit, buze de-un roșu aprins/violent, ruj delicios de roz*⁵⁸; astfel de sintagme se regăsesc în limbajul poetic (cu intenția clară de a crea anumite efecte expresive) și foarte rar în limba comună.

Tot pentru a marca intensitatea superioară a adjectivelor cromatice, se pot folosi prefixoide de tipul: *super-* sau *ultra-*, care însoțesc numai anumite adjective cromatice (*supernegru, ultraalb*) și sunt extrem de rar utilizate în vorbirea curentă.

Adjectivele nume de culori intră și în alcătuirea unor îmbinări stabile de cuvinte⁵⁹, care sunt echivalente cu sensul superlativului absolut. În aceste situații, determinarea adjectivelor de anumite unități frazeologice exprimă o măsură superioară a intensității culorilor/nuanțelor respective: (*un așternut*) *cu totul și cu totul alb, ochi din cale-afară de albaștri* etc. Structurile superlative se pot baza și pe repetiții binare imediate: *albastru și iar albastru; și-am zis verde și iar verde*⁶⁰.

În română, anumite adjective cromatice nu sunt compatibile cu gradele de intensitate⁶¹. Din această categorie fac parte: a) adjectivele care denumesc o însușire care nu poate fi supusă gradării: *murg, șarg, pag* etc.; b) unele adjective compuse: *bleu-spălăcit, roșu-închis, verde-mat* etc. Totuși, „când nu sunt percepute drept compuse, pot admite comparația și variația de intensitate la al doilea element (*bleu foarte spălăcit, roșu foarte închis* etc.: *Acum e auriu, mai deschis sau mai întunecat, după cum norii umbresc stațiunea.*)”⁶²; c) adjectivele derivate cu sufixe diminutive au valori care le apropie de comparativul de inferioritate: *gălbenele, negruț, verzișor, alburii* etc.

5. Structura termenilor cromatici românești a fost cercetată, așadar, atât sub aspectul conținutului, cât și al formei. Sintagmele în care apar numele de culori sunt alcătuite pe baza relațiilor de: a) subordonare (*sânge albastru, gaură neagră*); b) coordonare (*alba-neagră*).

În română, adjectivele cromatice au flexiune, la fel ca alte clase lexico-gramaticale.

Mijloacele de îmbogățire a terminologiei cromatice sunt: împrumuturile și procedeele interne de îmbogățire, proprii fiecărei limbi – derivarea, compunerea,

⁵⁶ Vezi Rădulescu, 1987, p. 18 și Manoliu, 1962, p. 205.

⁵⁷ În contexte de tipul *ea are ochi albaștri asemeni cerului*, adjectivul *albaștri* este la gradul pozitiv cu valoare de comparativ de egalitate (și nu la comparativ).

⁵⁸ Vezi *Elle*, 141/2009, p. 96-97.

⁵⁹ Corneliu Dimitriu le numește „structuri”. Vezi Dimitriu, 1999, p. 215.

⁶⁰ Jordan, 1975, p. 234.

⁶¹ Cf. *GALR, I*, 2008, p. 164-166.

⁶² *Idem, ibidem*, p. 165.

schimbarea valorii gramaticale. S-a remarcat frecvența relativ mare a termenilor compuși (*negru-verzui, albastru-electric*), dar și impunerea unor determinări cromatice tot mai precise (*alb 13, roșu Tișian*).

Prin conversiune intermorfologică, termenii cromatici capătă o nouă valoare morfosintactică: se substantivizează, se adverbializează, devin chiar verbe și pot dobândi o anumită expresivitate. Prin conversiune intramorfologică (în cadrul uneia și aceleiași părți de vorbire), numele de culoare devin substantive proprii, iar, cu timpul, numele proprii își pierd valoarea apelativului cromatic care stă la baza lor. Conversiunea adjectivului în substantiv este un procedeu care a fost moștenit din latină, întrucât, în latină, numeroase adjective erau întrebuițate și ca substantive. În română, acest procedeu s-a întărit prin calcuri lexico-gramaticale după alte limbi (*alb*, cu valoare substantivală, în *alb-de-zinc*, după germ. *Zinkweis*). Unele substantive cromatice, obținute prin conversiune, sunt specifice limbii române, fiindcă se regăsesc în anumite expresii (*a spune/îndruga verzi și uscate*).

Bibliografie:

Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române (DOOM₂)*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.

Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Gramatica limbii române, I. Cuvântul, II. Enunțul (GALR)*, București, Editura Academiei Române, 2008.

Bidu-Vrăncianu, Angela, Călărășu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii (DȘL)*, București, Editura Nemira, 2001.

Ciobanu, Fulvia, *Observații asupra unor termeni cromatici românești*, în LR, 1/1979, p. 3-12.

Dimitrescu, Florica, *Despre culori și nu numai. Din cromatică actuală*, în „Limba română. Aspecte sincronice și diacronice” (coord. Gabriela Pană Dindelegan), București, Editura Universității din București, 2006, p. 147-184.

Dimitrescu, Florica, *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a II-a, București, Editura Logos, 1997.

Dimitriu, Corneliu, *Tratat de gramatică a limbii române. I. Morfologia*, Iași, Editura Institutului European, 1999.

Gheorghiu, Domnica, *În legătură cu terminologia culorilor din limba română*, în LR, 1/1968, p. 39-49.

Groza, Liviu, *Elemente de lexicologie*, București, Editura Humanitas Educațional, 2004.

Iordan, Iorgu, *Stilistica limbii române*, București, Editura Științifică, 1975.

Irimia, Dumitru, *Gramatica limbii române*, ediția a II-a, Iași, Editura Polirom, 2004.

Manoliu, Maria, *Asupra categoriei comparației în limba română*, în SCL, XIII, 2/1962, p. 201-211.

Manoliu, Maria, *Schiță de clasificare structurală a adjectivelor din limba română*, în „Elemente de lingvistică structurală” (coord. Ion Coteanu), București, Editura Științifică, 1967.

- Mîrzea Vasile, Carmen, *Câteva aspecte privind adverbializarea adjectivelor categoriale în limba română*, în „Limba română: dinamica limbii, dinamica interpretării” (coord. Gabriela Pană Dindelegan), București, Editura Universității din București, 2008, p. 101-111.
- Moroianu, Cristian, *Dublete și triplete etimologice în limba română*, București, Editura Universității din București, 2005.
- Petriceicu-Hasdeu, Bogdan, *Etymologicum Magnum Romaniae, I*, București, Editura Teora, 1998.
- Radu-Golea, Cristina, *Din morfologia termenilor cromatici*, în „Studii de limba română în memoria profesorului Radu Popescu” (coord. Dragoș Vlad Topală), Craiova, Editura Universitaria, 2008, p. 164-169.
- Rădulescu, Marina, *Despre categoria comparației în limba română*, în LR, XXXVI, 1/1987, p. 14-28.
- Robins, Robert Henry, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Iași, Editura Polirom, 2003.
- Saussure, Ferdinand de, *Curs de lingvistică generală*, Iași, Editura Polirom, 1998.
- Seche, Luiza, Seche, Mircea, Preda, Irina, *Dicționar de sinonime (DS)*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, București, Editura Vox Cart, 2007.
- Ușurelu, Camelia, *Relația cauzativ – eventiv în limba română*, în „Limba română – structură și funcționare” (coord. Gabriela Pană Dindelegan), București, Editura Universității din București, 2005, p. 237-242.
- Zafiu, Rodica, *Culoare înșelătoare*, în „România literară”, nr. 17/2009, p. 15.

Surse:

- *** Revista *Elle*, nr. 141/2009.
- *** Revista *Harper's Bazar*, nr. 11/2009.
- *** Ziarul *Gândul*, 30.06.2005.
- *** Ziarul *România liberă*, 21.01.2006.
- Bacovia, George, *Poezii*, București, Editura Tineretului, 1964.
- Mînulescu, Ion, *Versuri*, București, Editura Minerva, 1981.